

ПЕДАГОГІЧНА ТВОРЧІСТЬ ЯК ОСНОВА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГА-ПРОФЕСІОНАЛА

Пільгук Т. С. ПЕДАГОГІЧНА ТВОРЧІСТЬ ЯК ОСНОВА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГА-ПРОФЕСІОНАЛА. У статті розкрито психологічний аналіз проблеми розвитку педагогічної творчості педагога-професіонала. Представлено розуміння сутності поняття «педагог-професіонал». Науково обґрунтовано поняття педагогічної творчості вчителя. Під педагогічною творчістю розглядається цілісний процес професійної реалізації та самореалізації педагога, центральною ланкою якого є особистісно-орієнтована розвивальна взаємодія. Розкрито основні категорії проблеми педагогічної творчості, зокрема, «творчість», «педагогічна творчість», «творча особистість учителя-професіонала». Розглянуто напрацювання вчених в галузі дослідження психологічних механізмів педагогічної творчості педагога-професіонала, проблем професійного становлення, майстерності та професіоналізму. Визначено провідні дослідження науковців, які працюють над проблемами розвитку педагогічної творчості особистості в освітньому середовищі. Зазначено, що психологічні проблеми професійного становлення особистості педагога-професіонала належать до найактуальніших. Сутність поняття педагогічної творчості розкрито через основні її характерологічні особливості. В результаті проведення анкетування вчителів м. Полтави і Полтавської області (112 осіб) встановлено, що велика кількість респондентів вважає, що серед рис, які треба розвивати вчителю, щоб набути педагогічної творчості належать: 30,4% – здатність до самореалізації; 21,4% опитаних вважають, що вчителю треба розвивати прагнення до самовдосконалення; 19,6% – самостійність; 14,3% – професіоналізм, 10,7% – педагог повинен бути толерантним; 3,6% вважають, що вчитель повинен володіти вмінням застосовувати знання у практичній діяльності.

Ключові слова: творчість, педагогічна творчість, самореалізація, вчитель, педагог-професіонал, творча педагогічна діяльність, професіоналізм.

Пильгук Т. С. ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ТВОРЧЕСТВО КАК ОСНОВА САМОРЕАЛИЗАЦИИ ПЕДАГОГА-ПРОФЕССИОНАЛА. В статье раскрыт психологический анализ проблемы развития педагогического творчества педагога-профессионала. Представлено понимание сущности понятия «педагог-профессионал». Научно обосновано понятие педагогического творчества учителя. Под педагогическим творчеством рассматривается целостный процесс профессиональной реализации и самореализации педагога, центральным звеном которого является личностно-ориентированное развивающее взаимодействие. Раскрыты основные категории проблемы педагогического творчества, в частности, «творчество», «педагогическое творчество», «творческая личность учителя-профессионала». Рассмотрены наработки ученых в области исследования психологических механизмов педагогического творчества педагога-профессионала, проблемам профессионального становления, мастерства и профессионализма. Определены ведущие исследования ученых, работающих над проблемами развития педагогического творчества личности в образовательной среде. Отмечено, что психологические проблемы профессионального становления личности педагога-профессионала относятся к наиболее актуальным. Сущность понятия педагогического творчества раскрыта через основные ее характерологические особенности. В результате проведения анкетирования учителей г. Полтавы и Полтавской области (112 человек) установлено, что большое количество респондентов считает, что среди качеств, которые надо развивать учителю для приобретения педагогического творчества относятся: 30,4% – способность к самореализации; 21,4% опрошенных считают, что учи-

телю надо развивать стремление к самосовершенствованию; 19,6% – самостоятельность; 14,3% – профессионализм, 10,7% – педагог должен быть толерантным; 3,6% считают, что учитель должен обладать умением применять знания в практической деятельности.

Ключевые слова: творчество, педагогическое творчество, самореализация, учитель, педагог-профессионал, творческая педагогическая деятельность, профессионализм.

Постановка проблеми. Нові вимоги до якості освіти обумовлюють потребу у вчителях-професіоналах, які здатні об'єктивно осмислювати педагогічні явища і факти та творчо перетворювати їх у педагогічну дійсність. **Розвиток творчості особистості педагога** належить до найактуальніших проблем суспільного життя і потребує глибокого наукового обґрунтування психологічної сутності чинників цього процесу. У сучасній психолого-педагогічній літературі приділяється значна увага проблемам специфіки педагогічної творчості вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку педагогічної творчості є досить актуальною в сучасній науковій думці, завдячуючи дослідженням таких відомих педагогів і дослідників, як К. Д. Ушинський, С. Т. Шацький, А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський, В. І. Загвязинський, Г. С. Костюк, І. А. Зязюн, В. О. Сисоєва, Н. В. Кичук, О. М. Матюшкін, В. О. Моляко, М. Д. Нікандров, Я. О. Пономарьов, М. М. Поташник, В. В. Рибалка, О. Я. Савченко, В. А. Семиченко, П. І. Шевченко, Л. І. Рувинський та ін.

Серед психологів і педагогів є різні погляди на підготовку вчителів до професійної творчої діяльності. Її розглядають як розвиток педагогічного мислення і педагогічної активності (В. О. Сластьонін, В. В. Сагарда, Г. І. Щукіна); педагогічної креативності (В. О. Лісовська, В. А. Крутецький, М. М. Поташник); здібностей до прогнозування, імпровізації, інноваційності (І. А. Зязюн, В. А. Кан-Калик, З. С. Левчук); як формування творчого потенціалу особистості майбутнього вчителя (В. І. Андреев, Н. В. Кичук, В. В. Рибалка); формування і розвиток творчих здібностей, вивчення обдарованості (В. О. Моляко, П. С. Перепелиця, М. О. Холодна). Професійну підготовку вчителя до творчої діяльності розкрито у працях С. Д. Максименка, М. В. Гриньової, Л. М. Мітіної, Ю. Л. Львової та ін.

Актуальною залишається і проблема самореалізації вчителя у освітньому середовищі. У сучасній науці ця проблематика досліджувалася такими вченими, зокрема, М. І. Ситнікова – педагогічні умови творчої самореалізації молодого вчителя; Т. Ф. Маслова – зовнішні та внутрішні умови професійної самореалізації; І. В. Золотухіна – творча самореалізація вчителя в умовах інноваційної школи.

Мета статті полягає в теоретичному аналізі педагогічної творчості як основи самореалізації педагога-професіонала.

Виклад основного матеріалу. Визначаючи виняткову значущість творчого розвитку особистості, Л.С. Виготський писав, що творчість – це діяльність людини, спрямована на створення нового: чи то речей зовнішнього світу, чи умовиводів або почуттів, властивих самій людині [8, с. 8]. Педагогічна діяльність – процес постійної творчості. Творчість вчителя не завжди має на меті створення соціально цінного, нового, оригінального, оскільки її продуктом завжди залишається розвиток особистості [6, с.87-92.]. Вона формується на ос-

нові постійного накопичення передового педагогічного досвіду, знань, умінь і навичок, які дозволяють удосконалювати професійні якості. Отже, творчість – це особливий вид діяльності, внаслідок якого відбувається реалізація творчого потенціалу особистості.

Професія вчителя вимагає постійного творчого пошуку, безперервної роботи над собою. Однак, досить часто педагоги видають за творчість передачу своїх знань, умінь та навичок. Таке розуміння сутності педагогічної творчості породжує чимало негативних явищ, серед яких і неспроможність зорієнтувати учнів на самостійний пошук нових знань. Творчий педагог-професіонал повинен будувати свої взаємини на принципах взаємоповаги, співробітництва, взаємної довіри та доброзичливості.

За В. О. Моляко, творча людина виражає вищий ступінь розвитку, підготовленості до конкретних видів діяльності й до життя в цілому, до зміни стилів поведінки, до пошуку виходів із кризових ситуацій, до найбільш конструктивного раціонального прийняття рішень у складних та екстремальних умовах [4, с. 20].

Вважаємо за необхідне, розкрити поняття педагогічної творчості за С. О. Сисоєвою. Дослідниця розглядає педагогічну творчість як цілісний процес професійної реалізації та самореалізації педагога, центральною ланкою якого є особистісно-орієнтована розвивальна взаємодія в системі «вчитель-учень», спрямована на особистісний розвиток суб'єктів і сприяє їх внутрішньому руху та саморуху [7]. Дослідження С. О. Сисоєвої спрямоване на розгляд підготовки вчителя до педагогічної творчості як невід'ємної складової загально-педагогічної підготовки, якій інваріантно властиві такі специфічні функції: когнітивна, діагностична і процесуальна.

В. Г. Кремень зазначає, що педагогічна творчість є ширшим поняттям, ніж творча педагогічна діяльність. Педагогічна творчість вчителя включає творчу педагогічну діяльність вчителя і творчу навчальну діяльність учня в їх взаємодії та взаємозв'язку, а також результати їх творчої діяльності, котрі сприяють їх (вчителя і учня) творчому розвитку й саморозвитку. Специфіка педагогічної творчості полягає в тому, що об'єктом і результатом її є творення людини, а не образу, як у мистецтві, не механізму чи конструкції, як у техніці. Оскільки розвиток особистості відбувається під впливом не тільки зовнішніх стимулів, а й внутрішнього саморуху, результативність педагогічної творчості значною мірою зумовлена вміннями вчителя спричинювати внутрішній саморух суб'єктів педагогічної взаємодії [5].

За С. У. Гончаренком, творчість педагогічна – оригінальний і високоєфективний підхід учителя до навчально-виховних завдань, збагачення теорії і практики виховання і навчання. Досягнення творчого результату забезпечується систематичними цілеспрямованими спостереженнями, застосуванням педагогічного експерименту, критичним використанням передового педагогічного досвіду. Творчість педагогічна стосується різних сторін діяльності вчителя – проведення навчальних занять, роботи над організацією колективу учнів відповідно до їхніх вікових та індивідуальних особливостей, проектування особистості учня, вироблення стратегії і так-

тики педагогічної діяльності з метою оптимального виконання завдань всебічного розвитку особистості [2].

На наш погляд, у психолого-педагогічних дослідженнях сутність поняття "педагогічна творчість" найбільш широко і обґрунтовано розкрив М. А. Данилов, який виділив два джерела педагогічної творчості. Перше з них – практична діяльність навчально-виховного характеру; її успіх знаходиться в прямій залежності від педагогічних знахідок, відкриттів. Це сфера первинних педагогічних винаходів і відкриттів, новаторства вчителів. Друге джерело – дослідження педагогічного процесу, його змісту і методів. Тут на перший план виступають теоретичні методи і експерименти, що забезпечують більш точні і широкі наукові висновки [3].

Поняття «педагогічна творчість» ми розуміємо як найвищий рівень професійної компетентності, вміння створювати оптимальні психолого-педагогічні умови для розкриття потенційних можливостей учня, нестандартність мислення та постійне самовдосконалення.

Здатність вчителя до самореалізації залежить від сформованих у нього якостей особистості. Так, С. О. Сисоєва наголошує на комплексному розвитку творчих якостей особистості, що сприяють її самореалізації у житті і професійній діяльності. Автор визначає якості особистості, беручи за основу особливості її психічних процесів, характеру, спрямованості, творчих умінь та групуючи їх у чотири підсистеми:

1) підсистема спрямованості: позитивне уявлення про себе (адекватна самооцінка), бажання пізнати себе, творчий інтерес, допитливість; потяг до пошуку нової інформації, фактів; мотивація досягнення;

2) підсистема характерологічних особливостей особистості: сміливість; готовність до ризику; самостійність; ініціативність; впевненість у своїх силах та здібностях; цілеспрямованість; наполегливість; вміння довести почату справу до кінця; працелюбність; емоційна активність;

3) підсистема творчих умінь: проблемне бачення; здатність до висування гіпотез, оригінальних ідей; здатність до дослідницької діяльності; розвинуте уявлення, фантазія; здатність до виявлення протиріч; здатність до подолання інерції мислення; вміння аналізувати, інтегрувати та синтезувати інформацію; здатність до міжособистісного спілкування;

4) підсистема індивідуальних особливостей психічних процесів: альтернативність мислення; дивергентність мислення; точність мислення; готовність пам'яті; асоціативність пам'яті; цілісність, синтетичність, свіжість, самостійність сприйняття; пошуково-перетворюючий стиль мислення [7, с. 79-82.].

За О. С. Жуковою, готовність студента-вчителя до творчої самореалізації – це прояв самостійного активного оперування знаннями, вміннями і навичками творчої діяльності при систематичних, стійких, вольових зусиллях, спрямованих на досягнення конкретної мети, усвідомлення пошуку шляхів для її здійснення, вибір варіативних засобів на основі проектування, структури виконавських дій. Отже, зовнішніми проявами її є ознаки: самостійність, активність і творчість. Самовираження – це вища форма прояву твор-

чого фактора в конкретних ситуаціях навчальної діяльності. Бути новатором і конкурентоздатним фахівцем має змогу тільки творча особистість, яка готова до самовираження та самореалізації. Готовність до дії – це стан мобілізації всіх психолого-фізіологічних систем, які забезпечують ефективність виконання певних дій. Поняття готовності до творчої діяльності має такі особливості: а) забезпечення необхідними знаннями, вміннями і навичками для успішного виконання творчих дій; б) незаперечне включення до реалізації програми творчих дій; в) погодження здійснювати нові творчі дії [1].

Стан готовності до творчих дій визначається поєднанням факторів, які характеризують різні етапи її формування. Тому готовність до творчої самореалізації розглядається як продуктивне самовизначення майбутнього вчителя за допомогою мобілізації внутрішнього потенціалу інтелектуальних та творчих сил і їхнього прояву у різних видах педагогічної діяльності. При цьому, основною умовою творчої самореалізації майбутнього вчителя виступає вдосконалення професійних якостей, що проявляються психологічною, педагогічною, естетичною, технологічною та організаційно-методичною готовністю до функціонування. Ознаки готовності до творчої реалізації формуються під час самостійної виконавської діяльності, яка продукує індивідуальні професійні якості й реалізує особистісний творчий потенціал майбутнього вчителя [1].

Переконані, що майбутньому вчителю потрібна щоденна і наполеглива праця над розвитком своїх творчих здібностей до педагогічної діяльності, формуванням професійної позиції, вихованням уміння спілкуватися з людьми, у процесі педагогічної взаємодії розв'язувати творчі завдання навчання та виховання. Сучасний навчальний процес надає широкі можливості для виховання особистості майбутнього педагога, що головним чином залежить від оточуючого педагогічного середовища. Учитель повинен бачити і розуміти індивідуальність кожної людини, адекватно реагувати на її особисті прояви. Тому треба зробити акцент на вихованні у майбутніх учителів таких професійних якостей, як: комунікабельність; успішність; мобільність.

Саме ці найважливіші професійні якості допоможуть вчителю бути неординарною людиною, створити навколо себе мікроклімат довіри, культури, організованості, успіху. Слід зазначити, що успішність будь-якого педагогічного процесу неможлива без ефективної взаємодії між вчителем та його вихованцем, яка певною мірою залежить від особливостей педагога, взаємоповаги, довіри, спільних інтересів. Саме взаємодія дає можливість проявити свою індивідуальність, сприяє саморозвитку та самоствердженню майбутнього вчителя. Щоб допомогти учням у засвоєнні знань, розвинути їх професійні та індивідуальні якості, викладач сам повинен відповідати вимогам професіонала. У процесі навчання учні намагаються наслідувати імідж талановитих педагогів, прагнуть бути схожими на них, але тут важливим є і збереження своїх особистих якостей [9, с. 111-112].

Вважаємо, що розвиток педагогічної творчості буде успішнішим і якіснішим, якщо більш свідомо відбуватиметься процес навчання на актуалізацію

творчого потенціалу молодого вчителя, на формування в нього рис, що забезпечують його повноцінну реалізацію в подальшій професійній діяльності.

Нами було проведено анкетування вчителів Полтавської загальноосвітньої гімназії «Здоров'я» № 14, Полтавської загальноосвітньої школи № 34, Василівської загальноосвітньої школи Чутівського району Полтавської області, Таверівської загальноосвітньої школи Чутівського району Полтавської області, Миргородської загальноосвітньої школи №1 імені Панаса Мирного Миргородського району Полтавської області, Диканської гімназії № 1 імені М. В. Гоголя Диканського району Полтавської області (112 осіб) щодо питання «Які риси треба розвивати вчителю, щоб набути педагогічної творчості?» на основі чого отримали результати, представлені на рис. 1.

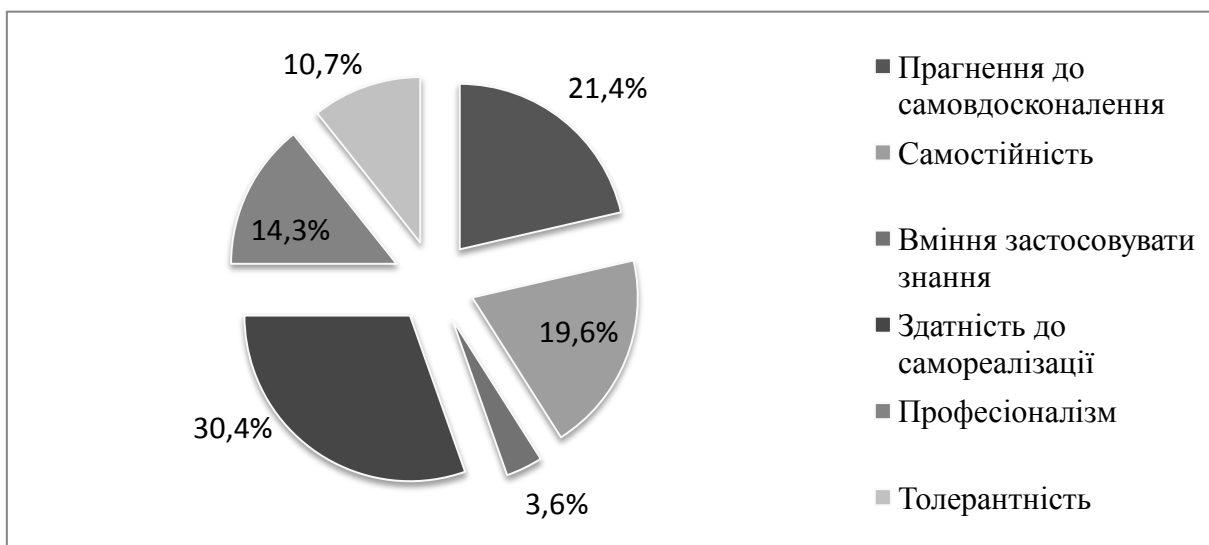

Рис.1. Результати анкетування вчителів м. Полтави та Полтавської області

21,4% опитаних вважають, що вчителю треба розвивати прагнення до самовдосконалення, щоб набути педагогічної творчості; 19,6% – самостійність; 3,6% вважають, що вчитель повинен володіти вмінням застосовувати знання у практичній діяльності; 30,4% – здатність до самореалізації; 14,3% – професіоналізм, 10,7% – педагог повинен бути толерантним. Саме ці риси вчителя можуть свідчити про спроможність або неспроможність до педагогічної творчої діяльності.

Висновки. Отже, педагогічна творчість – це безперервний, цілеспрямований процес максимального розкриття творчих здібностей в процесі професійної самодіяльності, самореалізації, що передбачає формування в особистості вчителя комплексу необхідних рис, які потрібні сучасним освітнім закладам. Подальший науковий пошук продовжується у напрямку дослідження психологічних умов розвитку творчої компетентності вчителів у процесі професійного становлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Волобуєва О. Ф.* Творча компетентність викладача вищої школи: психологічний аспект [Електронний ресурс] / О. Ф. Волобуєва // Вісник

- Національної академії Державної прикордонної служби України: електрон. наук. фах. вид. / гол. ред. І. О. Грязнов – Хмельцький, 2011. – Вип. 4. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Vnadps/2011_4/11vofspa.pdf.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 373 с. – (Трансформація гуманітарної освіти в Україні).
 3. Данилов М. А. Разработка методологических проблем педагогики / М. А. Данилов. – М., 1971. – 63 с.
 4. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
 5. Кремень В. Г. Нові вимоги до якісної освіти / В. Г. Кремень // Освіта України. – 2006. – № 45–46. – С. 6-7.
 6. Лобода С. М. Педагогічна творчість учителя і комунікативна практика педагогічного періодичного видання / С. М. Лобода // Проблеми освіти: Наук.-метод.зб. / Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти. – К., 2007. – Вип. 47. – С.87–92.
 7. Сисоєва С. О. Педагогічна творчість учителя: Визначення, теоретична модель, функції підготовки / С. О. Сисоєва. – К. : Педагогічна думка, 1998. – 255 с.
 8. Яланська С. П. Психологічні засади розвитку творчості майбутніх учителів біологічних дисциплін: теорія і практика : Монографія / С. П. Яланська. – Полтава: ПНПУ ім. В.Г. Короленка, 2010. – 374 с.
 9. Яланська С. П. Психологія творчості: навчальний посібник / С. П. Яланська. – Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2014. – 180 с.

REFERENCES TRANSLITERATED

1. Volobueva O. F. (2011) Tvorchcha kompetentnist' vykladacha vyshhoi' shkoly: psyhologichnyj aspekt [*Creative competence of the teacher of higher school: the psychological aspect*] Visnyk Nacional'noi' akademii' Derzhavnoi' prykordonnoi' sluzhby Ukrainy – Proceedings of the National Academy of State border service of Ukraine, 4, Retrieved from: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/Vnadps/2011_4/11vofspa.pdf [in Ukrainian].
2. Goncharenko S. U. (1997) Ukraïns'kij pedagogichnij slovník [Ukrainian pedagogical dictionary] Kyiv: Libid' [in Ukrainian].
3. Danilov M. A. (1971) Razrabotka metodologicheskikh problem pedagogiki [Development of methodological problems of pedagogy] / Moscow [in Russian].
4. Molako V. O. (Eds.) (2006) Zdibnosti, tvorchist', obdarovanist': teoriya, metodyka, rezul'taty doslidzhen' [*Ability, creativity, giftedness: theory, methodology, research results*] Zhytomyr: Vyd-vo Ruta [in Ukrainian].
5. Kremen V. G. (2006) Novi vimogi do jakisnoi osviti [*New requirements for quality education*]. Osvita Ukraini – Education Of Ukraine, 45-46, 6-7 [in Ukrainian].
6. Loboda S. M. (2007) Pedagogichna tvorchist' uchitelja i komunikativna praktika pedagogichnogo periodichnogo vidannja [*Pedagogical creativity of the teacher and the communicative practice of pedagogical periodicals*]. Problemi osviti – Problems of education, 47, 87-92 [in Ukrainian].
7. Sisoeva S. O. (1998) Pedagogichna tvorchist' uchitelja: Viznachennja, teoretichna model', funkciï pidgotovki [*Pedagogical creativity of the teacher: Definition, theoretical model, functions, training*]. Pedagogichna dumka – Pedagogical ideas, 79-82 [in Ukrainian].
8. Yalanska S. P. (2010) Psihologichni zasadi rozvitku tvorchosti majbutnih uchiteliv biologichnih disciplin: teoriya i praktika [*Psychological basis for the development of creativity of future teachers of biological disciplines: theory and practice*]. Poltava: PNPu im. V.G. Korolenka [in Ukrainian].

9. Yalanska S. P. (2014) Psihologija tvorčnosti: [navchal'nij posibnik] [*The psychology of creativity: a manual*] Poltava: PNPУ imeni V.G. Korolenka [in Ukrainian].

Pilhuk T. S. PEDAGOGICAL CREATIVITY AS THE BASIS FOR REALIZATION OF THE TEACHER-PROFESSIONAL. The article examines the psychological analysis of the problem of development of pedagogical creativity of the teacher-professional. Presents the understanding of the essence of the concept of "teacher-professional". Scientifically substantiates the concept of pedagogical creativity of the teacher. Pedagogical creativity considers as an integral process of professional implementation and self-actualization of the teacher, the central element of which is the personally-oriented developmental interaction. The basic categories of the problem of pedagogical creativity, in particular, "creativity", "pedagogical creativity", "creative personality of the teacher- professional", are discovered in the article. Considers the achievements of scientists in the field of the study of psychological mechanisms of pedagogical creativity of the teacher-professional, problems of professional development, skills and professionalism. Determines the leading researches of scientists, who work on the problems of the development of pedagogical creativity of the individual in the educational environment. It notes that the psychological problems of professional formation of the personality of a teacher-professional are most topical. The essence of the concept of pedagogical creativity is revealed through the main characteristic features. As a result of the surveying of teachers of the city of Poltava and Poltava region (112 people) it was found, that a large number of respondents believes that the qualities, which should be developed by the teacher, to acquire pedagogical creativity, are: 30,4% – the ability to self-realization; 21,4% of respondents believe that the teacher need to develop an aspiration to self-improvement; 19,6% - independence; 14,3% – professionalism, 10,7% – the teacher should be tolerant; 3,6% believe that the teacher should possess the ability to apply knowledge in practical activities.

Keywords: creativity, pedagogical creativity, self-actualization, teacher, teacher-professional, creative teaching, professionalism.

Отримано 22.10.2015

УДК 159.9:378(043)

*Сергєєнкова Оксана Павлівна,
Подшивайлов Федір Михайлович*

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ СУЧАСНОГО СТУДЕНТА

Сергєєнкова О. П., Подшивайлов Ф. М. ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ СУЧАСНОГО СТУДЕНТА. Стаття присвячена визначенню понятійного конструкту «психологічні чинники розвитку мотиваційної сфери особистості» та виділенню ряду психологічних чинників, що сприяють оптимізації розвитку особистості майбутнього фахівця в умовах освітнього середовища вищого навчального закладу. Проаналізовано емпіричні дослідження мотиваційних феноменів навчально-професійної діяльності студентів вищих навчальних закладів. На основі визначення поняття «мотиваційна сфера особистості» та розуміння чинника в його широкому значенні (не лише як фактору, а і як властивості, особливості й навіть умови) виділено класи чинників розвитку мотиваційної сфери особистості –